

TROLDSPEJLET

Nr. 47 - maj 2023

Kære medlemmer af Karin Michaëlis selskabet

Som I ved, holdt vi *ÅRSMØDE* i Literaturhaus lørdag d. 18. marts, hvor de fremmødte hørte **Helge Scheuer Nielsen** fortælle om sin forlæggervirksomhed, der for os har betydet, at flere bøger af Karin Michaëlis og/eller hende nærtstående forfattere kan fås i ny udgave, med smukke forside-illustrationer. Se de relevante bøger på hjemmesiden www.karinmichaelis.dk under *Kalender*.

To dage senere, på Karin Michaëlis' fødselsdag d. 20. marts, introducerede vores webmaster **Eva Kvorning** på Islands Brygge bibliotek Karin Michaëlis' *børne- og ungdomsbøger* ved et velforberedt arrangement. Også her kan man se nærmere på hjemmesiden. Tilhørerne fik velvalgte smagsprøver, fremført med dramatisk verve.

Helge Scheuer-Nielsen

Eva Kvorning

I dette fyldige nummer forelægger vi læserne en GÅDE, indsendt af Paul Opstrup, og ser nærmere på en af Karin Michaëlis' store samtidige, den svenske debattør og folkeoplyser ELLEN KEY, som Karin Michaëlis kendte lidt til. Vi følger Karin Michaëlis på rejse og ind i hendes lejlighed.

God fornøjelse og god sommer!

Kirsten Klitgård

Indhold:

<i>Paul Opstrup</i>	EN GÅDE
<i>Kirsten Klitgård</i>	ELLEN KEY og KARIN MICHAËLIS, <i>ligheder, forskelle og kontakt</i>
<i>Karin Michaëlis</i>	FRA MIT REJSELIV - Konstantinopel
<i>SMULER</i>	Karin Michaëlis broderer – men hvor? -- Apropos hademails.

Fra **Paul Opstrup** har Troldspejlet modtaget følgende:

EN GÅDE

Jeg har fundet et interessant og smukt postkort med et flot sort/hvidt portræt af Karin Michäelis med hat og blomster. Postkortet dukkede op i de efterladte (regnskabs) papirer efter vores skattede styrelsesmedlem og kasserer Henning Høeg Hansen, da jeg gennemgik papirerne efter Hennings død. Der forelå ikke nærmere oplysninger om postkortet. Postkortets bagside er ubeskrevet, men på forsiden har Karin Michäelis selv skrevet med sin håndskrift på fotoet (hvor der nu var plads):

*"Til min allersidste Forlovede Erik fra din
Karin Michaëlis
Herregud Aldersforskellen er jo kun 40 Aar"*

Og så årstallet 1933, som må være dateringen af påskriften.

Jeg har indtil nu ikke kunnet finde ud af, hvem denne Erik er. Hvis vi bruger de officielle afrundingsregler, så må Erik være født mellem den 21/9 1911 og den 19/9 1912. Og så må Erik i 1933 i en eller anden ukendt forstand have været forlovet med Karin Michäelis.

Man fornemmer, at det kan være en mild overdrivelse og/eller et kærtegn. Men andet ved vi ikke (endnu).

Kan nogen komme det nærmere, hvem denne gådefulde Erik er? Og hvordan det med forlovelsen mon skal forstås?

Mange hilsner

Paul Opstrup

Randers Stadsarkiv har fotoet – uden Karin Michaëlis' påskrift – og oplyser, at der bagpå står: 1932, Pen-Club, Budapest. Vi sætter det på hjemmesiden i en bedre kvalitet. (KK)

ELLEN KEY, KARIN MICHAËLIS, *ligheder, forskelle og kontakt.*

af Kirsten Klitgård

Ellen Key og Karin Michaëlis var ikke fra samme generation. De var født hhv. i 1849 og 1872, men der findes alligevel en del lighedspunkter imellem dem, selv om forskellene naturligvis er store. En smule kontakt imellem dem har der også været, og nogle få breve mellem dem er bevarede.

De forhold, de voksede op under, var yderst forskellige. Karins far var telegraf i Randers, havde en beskeden indtægt og var af og til syg. Hans kone bandt kranse for at hjælpe til økonomisk, og han selv tog ekstra arbejde som agent for nogle forsikringsselskaber. Karin var sig meget bevidst, at de levede i små kår.

Disse problemer kendte Ellen ikke til. Hun voksede op på et gods på landet, *Sundsholm*, ikke langt fra Västervik på den svenske østkyst i højde med Göteborg på vestkysten. Ganske vist blev hun og hendes søskende ikke forkælet, f.eks. skulle de, da de var små, spise deres morgen- og aftensmad, som kun bestod af mælk og brød, stående, uden forældrene. Søde sager var bandlyst. Ved middagsbordet måtte de kun tale, hvis de blev spurgt. De havde også huslige pligter, og f.eks. arbejdet med at sy gav Ellen en livslang modvilje mod håndarbejde.

En detalje, Karin Michaëlis senere fremhævede i en mindeartikel 1926, (note 1) var, at det havde berørt hende dybt, at Ellen Key et sted skulle have skrevet, at et barn ikke kunne stjæle. Hvis det tog noget, det havde behov for, f.eks. lidt sukker eller lækkerier, var det forældrenes fejl.

På den anden side var det et stimulerende miljø. Forældrene levede i et lykkeligt ægteskab og var interesserede i både samfundsforhold og kultur, og da børnene blev større, talte forældrene mere med dem som kammerater. Drengene og pigerne blev undervist på lige fod af dygtige huslærere, og tidvis havde de en tysk og en fransk guvernante. Af sin mor lærte Ellen at tale engelsk, hvad der var usædvanligt dengang, og både i hjemmet og hos morforældrene blev der læst højt. Et livligt og musikalsk samvær med nabofamilien Hultin, hvor datteren Lisa blev Ellens nærmeste ven, var en stor glæde.

Ellen læste frit på egen hånd og hjalp efterhånden til med at undervise de små søskende, som gerne fulgte hende i alt, også i spændende lege i naturen, tit inspireret af hendes læsning. Hele livet var hun i øvrigt god til at fortælle spøgelseshistorier.

Karin var også et nysgerrigt barn, men skolen bød ikke på meget, der interesserede hende. Det gjorde derimod bedstemoderens hæfter og almanakker med spændende historier, som hendes mor også levede med i. Bedstemoderens søster Sophie vakte hendes sans for kunst, og hun fik tidligt stærke musikalske indtryk. Harmonikaspil på havnen greb hende om hjertet, hun glædede sig over dragonernes regimentmusik på torvet og ved sommerrestauranten Skovbakken, og især spillede faderens musikinteresse og hans køb af et klaver til hende en stor rolle.

En litterær oplevelse, som fortryllede både Karin og Ellen som børn, var Charlotte Brontës *Jane Eyre*. Ellen hørte den læst op, siddende under bordet hos morforældrene, og for Karin var december, hvor håndgerningslærerinden engang læste den højt for eleverne, mens de lavede julegaver, ”den eneste måned, hvor man ikke ønskede, skolen lå på Bloksbjerg” (note 2).

Da Ellen hørte ”*Jane Eyre*” som 5-årig (note 3), var romanen en af tidens nye bøger (udkommet i 1847, i svensk oversættelse 1850), og hos morforældrene læste hun som teenager ivrigt det nye *Tidskrift för Hemmet*. Redaktøren *Sophie Adlersparre* var en af kvindebevægelsens pionerer, som også stod bag oprettelsen af en *læsesalon* for kvinder i Stockholm i 1864. Dengang fandtes der ikke

almindelige, tilgængelige biblioteker, og da Ellen blev sendt på kostskole i Stockholm samme år, kunne hun læse bøger og tidsskrifter i salonen. På sin 16-års fødselsdag i december 1865 fik hun til sin glæde alle hidtil udkomne årgange af Tidskrift för Hemmet.

Ungdommen var måske den tid, hvor der var størst forskel på Ellen Keys og Karin Michaëlis' livsbaner. KM tog ud som privatlærer til Læsø og var dernæst i tjeneste på en herregård, men fik så efter en tid hjemme med ihærdigt klaverspil lov til at prøve talentet i København, et økonomisk offer for hendes familie. De aftalte 3 måneder hos læreren Victor Bendix blev forlænget uden betaling, men i løbet af de næste par år trådte musikken i baggrunden, og mødet og ægteskabet med Sophus Michaëlis forandrede alt. Inspirerende år med en elsket mand i en kreds af kunstnere førte hende frem mod forfatterkaldet. Lange rejser med ham udviklede hendes kendskab til et vidt spektrum af kultur, billedkunst, arkitektur, hovedstæder i Mellem- og Sydeuropa og deres skatte. En frugtbar og for det meste lykkelig periode, hvor hendes horisont og selvtillid voksede. Da hun var 30, havde hun fundet sin stemme som forfatter.

Ellen Keys far Emil Key var aktiv i politik, først på länsniveau og siden i rigsdagen som en af lederne i det liberale lantmannapartiet. Når rigsdagen samledes i efteråret, tog han gerne sin hustru og børnene med til Stockholm. Det var ikke så påtrængende af økonomiske grunde for Ellen Key at gå i gang med en uddannelse, men erfaringer fra Sundsholm viste allerede en retning.

Der havde hun oprettet en lille skole for godsets 67 børn, hvor hun underviste dem i historie, naturkundskab og litteraturhistorie og for egne penge indrettede et lille lånebibliotek for dem (note 4). Interessen for pædagogik førte hende i 1868 ind på *Lärokurs för fruntimmer* i Stockholm, som blev drevet af søstre Jenny og Alida Rossander og gav et alsidigt og fyldigt fundament for fremtidige lærerinder. Blandt de medstuderende blev flere hendes venner for livet, heriblandt *Anna Whitlock*. Da hun havde fuldført studiet i 1872, underviste hun en tid med stor succes på kurset.

Ellen Key, ca.

20 år gammel (fra Odal Ottelin: Ellen Key, 1958)

Hun fungerede nu som sin fars sekretær og kom sammen med ham ud på sin første længere rejse i 1873 til Hamburg, Berlin, Dresden, Prag, Wien, Venedig, Firenze, Paris og London. Faderen skulle besigtige børnehjem i flere lande, men det blev også en rejse fuld af iagttagelser af folkelivet og af kulturelle oplevelser; Rafaels *Sixtinske madonna* i Dresden gjorde et uudsletteligt indtryk. Også her var hun hans sekretær og i England desuden hans tolk.

I 1874 var hun på en rejse i Danmark for at besøge folkehøjskoler, men en vigtigere rejse foretog hun i 1876 sammen med tre veninder. Turen gik til Norge, som tiltrak de unge svenskere stærkt af forskellige grunde. Dels havde *Bjørnstjerne Bjørnson* holdt en række inciterende foredrag i Stockholm i 1871 og igen i 1873, hvor Ellen Key havde fået lejlighed til at møde den beundrede forfatter, hvis bøger hun kendte godt, dels så de unge Norge som et mere ægte demokrati, hvor adelskabet var afskaffet. Der lå en stærk følelse af nordisk fællesskab i tiden, de besøgte flere gange Bjørnson på Aulestad, og lange vandreture i den storslåede natur frydede de unge kvinder.

Også Karin Michaëlis beundrede Bjørnson, og et hyldestdigt af hende til hans 70-årsdag i 1902 førte til en personlig kontakt, som fortsatte i flere år og efter hans død viderførtes med Karoline Bjørnson, som blev en god ven. Karoline havde derimod i 1876 været ret forbeholden over for Ellen Key, som hun syntes var for begejstret for hendes ægtemand (note 5).

Ellen Keys mors helbred var skrøbeligt, og i 1876, samme år som Norgesrejsen, afløste Ellen hende som værtinde, når faderen havde gæster i Stockholm, og de mindre børn fulgte med moderen til Sundsholm. Derigennem fik hun et indgående kendskab til politik og samfundsforhold og lærte mange betydningsfulde personer at kende.

Det var i 1870'erne, Ellen Key begyndte sin karriere som skribent. Ikke længe efter et møde med den ovennævnte Sophie Adlersparre fik hun tilbud om at anmelde bøger i *Tidskrift för Hemmet*. Dette førte til mange artikler, først om den norske *Camilla Collett* og senere især om engelske forfattere, som f.eks. *George Eliot (Middlemarch)* og *Elizabeth Barrett Browning*, hvis ægteskab med digteren Robert Browning stod for Ellen Key som et ideal.

”Tidskrift för hemmet” er digitaliseret af Göteborgs universitetsbibliotek [Tidskrift för Hemmet](#)

På vejen til Norge 1876 havde Ellen Key besøgt den 15 år ældre forfatter *Urban von Feilitzen*, om hvis bog *Protestantismens Mariakult* (1874) hun havde skrevet en udførlig og rosende anmeldelse 1875. De synspunkter, han der havde fremført om kvinders og mænds forskellige begavelse, skulle komme til at spille en vigtig rolle for Ellen Keys kvindesyn. Der udviklede sig en intens korrespondance, som førte til en gensidig forelskelse, som kun Ellen Keys nærmeste kendte til. Forbindelsen udspillede sig på afstand gennem adskillige år, men kun med få møder, for Feilitzen var gift og havde fire børn. Brevvekslingen mellem den belæste unge kvinde og Feilitzen, der iflg. den svenske forfatter og chefredaktør for Dagens Nyheter Olof Lagercrantz var 1880'ernes betydeligste svenske litteraturkritiker, var intellektuelt givende for begge parter. Fra 1880, da Ellen Key var 30, kom det til stigende uoverensstemmelser mellem dem, men forbindelsen blev først afbrudt 10 år senere. Det var en dyb skuffelse for hende, som bragte hende på selvmordets rand, at han ikke ville opgive sin familie og dele livet med hende, ikke mindst, fordi hans kone ikke elskede ham.

Det var først, da Karin Michaëlis læste om dette i en mindebog fem år efter Ellen Keys død, at hun fik at vide, at Ellen Key havde oplevet denne ulykkelige kærlighedshistorie (note 6). På dette tidspunkt var begge Karin Michaëlis' ægteskaber forlist.

Da Ellen Key var 30 år, kom hun ind på den bane, hvor hun fuldt ud udfoldede sit udprægede talent som lærer. Hendes far havde på grund af sit store politiske engagement forsømt driften af sit gods, og i 1880 måtte han afgive det, og Ellen måtte ernære sig selv. Nu underviste hun i næsten 20 år på *Whitlockska skolan*, som hendes studiekammerat Anna Whitlock var leder af. Dens metoder var dengang helt nye og revolutionerende; man ville fremme elevernes selvstændige udvikling og kreativitet, tog dem f.eks. med til en rigsdagsdebat og arrangerede derefter debatter i timerne, hvor de fik øvelse i at fremlægge et problem og diskutere det. I 1884 skrev Ellen Key sin første pædagogiske artikel, *Böckerna mot läseböckerna*, og hun og Anna udgav et par år efter sammen en *Poetisk läsebok* med digte for børn.

Ellen Key var særdeles afholdt af eleverne. En af dem, *Mia Leche-Löfgren*, udsendte i 1930 bogen *Ellen Key: hennes liv och verk*, som giver et fint og nuanceret billede af Ellen Key.

Senerere lærte Ellen Key Karin Michaëlis' veninde Eugenie Schwarzwald og hendes skole at kende og skrev meget positivt til Karin om den.

Ellen Key var midt i 30'erne, da hun indledte sin 20-årige foredragsvirksomhed på *Stockholms Arbetareinstitut*. Her var hun en af pionererne inden for folkeoplysningen. Formålet var formidling af kulturel dannelse, som kunne berige og glæde tilhørerne og give dem en indsigt, som ingen tidligere havde tænkt på at udstrække til arbejderklassen. Foredragene blev holdt om aftenen, hvor tilhørerne havde fri, og blev stærkt påskønnede. Det var helt accepteret, at de kunne komme i arbejdstøjet.

I begyndelsen var hun nervøs og usikker, men hun var besjælet af viljen til at mindske samfundets kløfter og give den viden videre, hun havde været så privilegeret at få, og hun udviklede sig til en fremragende taler.

På instituttet tog hun initiativet til at få udstillet to stuer, som viste, hvordan man uden store omkostninger kunne bringe skønhed ind i mindre bemidlede familiers hjem. To senere ledere af den svenske sløjdbevægelse har fortalt, at denne udstilling var udslagsgivende for deres beslutning om at danne denne organisation.

Ellen Key så også udvikling af skønhedssansen som et modtræk mod ondt som f.eks. alkoholisme.

Hanna Pauli: Ellen Key, ca 40 år

holder foredrag i Arbetareinstitutet (sort/hvid version af pastel, fra Odal Ottelin: Ellen Key, 1958)

Sine artikler om harmonisk indretning af hjemmene, med enkle og praktiske råd, samlede hun i *"Skönhet för alla"* (1899). Inspireret af bl.a. englænderne John Ruskin og William Morris fremførte hun en lignende kritik som Adolf Loos ti år senere af mange af tidens hjem, der var mørke og overfyldt med tunge møbler og unyttigt krimskrams, og anbefalede lyse og luftige værelser, hvor tingene både skulle være smukke og have en funktion. Som eksempel nævnte hun Carl Larssons akvareller fra hans og hustruen Karins hjem Sundborn i Dalarna, som første gang var blevet udstillet i 1897.

Karin Michaëlis blev i 1911 venner med Loos hos veninden Eugenie Schwarzwald i Wien og skrev flere begejstrede kronikker i *Politiken* om hans ideer og kamp mod overflødige dekorationer.

Karin Michaëlis var sidst i 30'erne, da hun i 1911 begyndte at holde foredrag, til at begynde med om *"Den farlige alder"*. De fleste af de emner, som hun efterhånden kom ind på, om kvinder, forholdet mellem ægtefæller og behandlingen af børn, havde også været genstand for skrifter og taler af Ellen Key.

Ellen Key var et visionært menneske, der bestræbte sig på at gavne sin omverden. Et konkret initiativ for at mindske classeskellene var *"Tolfterna"*, grupper på hver 12 kvinder fra forskellige samfundslag, som Ellen Key sammen med en veninde oprettede i 1894. Her mødtes kvinder fra borgerskabet og arbejderklassen for at dele erfaringer i både oplysende og underholdende samvær med bl.a. foredrag, musik og udflugter. Fra begyndelsen i Stockholm bredte disse møder sig længere ud i landet, og gennem tiden har både fagforeningskvinder og kulturpersonligheder haft udbytte og glæde af dem. De fortsatte i 70 år, helt til 1964.

De emner, hun tog op både i skrift og tale, fik stadig videre perspektiver. På en rejse til Helsinki talte hun for at give *gifte kvinder ejendomsret og myndighed*, og i Stockholm, Uppsala og Göteborg om *ytringsfrihed*. Hun kritiserede snæver nationalisme og udgav et langt essay om *Goethe*, udbredte kendskabet til *"Sveriges modernaste diktare"* (hvormed hun til Strindbergs irritation ikke mente ham, men den alsidige og omstridte *Carl Jonas Love Almqvist*, 1793-1866) og skrev biografier om den nyligt afdøde *Ernst Algren* og den tysk-jødiske salonværtinde *Rahel Varnhagen*.

Hendes berømteste bog, *Barnets århundrade* (1900), hvor et af kapitlerne hedder *Själamorden i skolorna*, fik især i Tyskland enorm udbredelse. Heri gjorde hun op med undertrykkende børneopdragelse i både hjem og skoler og kritiserede bl.a. kristendomsundervisningen i skolerne, som hun kaldte det mest demoraliserende element i skolens påvirkning af eleverne. Formidling af kendskab til bibelen burde henlægges til hjemmet, hvor den skulle indgå som en af de andre ”morsomme” bøger, man læste for barnet og talte med det om.

Af Hanna Paulis maleri ”Vänner”, (som kan ses på nettet fra Nationalmuseet i Stockholm), fremgår det, hvor centralt Ellen Key var placeret i 1880’erne og 1890’erne i Stockholms kulturliv. Det viser hende som det naturlige midtpunkt blandt andre kulturpersonligheder på en af de søndage, hun holdt åbent hus i sin bolig på Valhallagatan. I ugens løb skulle hun have arbejdsro, men om søndagen strømmede gæster ind, venner, venners venner, elever eller besøgende fra udlandet.

Lange rejser vidt omkring i Europa og udstrakt foredrags- og skribentvirksomhed opfyldte årene 1903-1909. I de år havde Ellen Key ingen fast bolig i Sverige og boede hos venner eller slægtninge, når hun var hjemme. Ellers opholdt hun sig i udlandet, særligt gerne i Italien, hvor hun kunne sproget og nød befolkningens livlige umiddelbarhed. Hun havde været udsat for megen kritik (derom senere), og med sit spontane væsen havde hun kastet sig ud i mange debatter, ofte stærkt polemiske, og rejserne skyldtes delvis et ønske om at komme på afstand af stridighederne.

De færreste mennesker havde set sig så meget om i Europa som Ellen Key, og for mindre rejsevanter kvinder med udlængsel - og muligvis lidt ængstelse – og med litterære og kunstneriske interesser gav den erfarne Ellen Key den 9. april 1911 i det svenske tidsskrift *IDUN* praktiske og ligefremme anvisninger i artiklen *Pensionat i världsstäderna*. (det svenske ord ’pensionat’ er ens i ental og flertal, betyder her altså ’pensionater’).

Da disse rejsende som regel havde ”lätta börsar”, dvs. ikke havde mange penge, oplyste Ellen Key navne og adresser på steder, hvor prisen var billig, men beliggenheden og atmosfæren udmærket. Man fik oplysninger om måltider, evt. udsigt og trafikmidler og i mange tilfælde også beskrivelser af indehaverne, hvoraf nogle endda var fra Skandinavien. Alle steder ville man finde imødekomende mennesker, der selv havde kulturelle interesser.

Her åbnedes en vifte af muligheder: Oslo, København, Hamburg, Berlin, München, Venedig, Firenze, Rom, Geneve, Paris, London, Bruxelles eller Wien. Det må have virket både inspirerende og betryggende med denne nyttige information.

I Berlin anbefalede *IDUN*-artiklen *Pension Ludwig*, Markgrafenstrasse 39-40, på fjerde sal hos *Margarete Schurgast*, hvor Ellen Key var kommet gennem adskillige år:

”Beliggenheden er den bedst tænkelige. Man har nemlig udsigt til en fin gammel del af Berlin, Gendarmenmarkt, med dets Schauspielfhaus mellem de to ens byggede kirker. Selve gaden har ingen sporvogn, men man har kun et par minutters gang til flere hovedlinjer og et minut til en station på den underjordisk bane. Desuden ligger pensionatet på 4. sal (med elevator), så al gadestøj dæmpes. [...] Dertil kommer, at man kun har 10-15 minutters gang til alle kunstmuseerne og endnu kortere til universitetet, biblioteker og operaen. Pensionatets indehaver, fru Schurgast, er selv en dannet dame med åndelige interesser [...] Udlændinge fra alle verdenshjørner forenes i deres lovord om værtindens venlighed og imødekommenhed. [...] Desuden er priserne billige. De skifter mellem 5-10 mark pr. dag, afhængig af værelsernes størrelse. Varme, elektrisk lys og service er inkluderet samt tre måltider.”

I København kunne de rejselystne kvinder tage ind på *Den kvindelige Læseforening* på Gammel Mønt 1 i København, idet den ud over læsesal og selskabslokaler og spisesale også tilbød mulighed for overnatning for rejsende damer. Den lå meget centralt, fik man at vide, og man kunne "næppe finde et mere behageligt sted at bo end dette prægtige palads", var konklusionen.

I januar 1911, samme år som IDUN-artiklen kom, tog Karin Michaëlis ud på den første af sine mange foredragsrejser i Europa. Hun havde nylig udsendt "Den farlige Alder" og mødte megen modstand på grund af romanens vovede indhold. Kvindesagsforkæmpere agiterede imod hende, fordi de syntes, hun modarbejdede deres sag. Mange af hendes senere foredrag kom til at handle om samlivsformer, forholdet mellem ægtefæller og mellem voksne og børn. Hendes lovprisning af moderskabet var måske inspireret af Ellen Keys tanker.

Ellen Keys synspunkter om *kvinders væsen* er noget af det, som har vakt mest vedholdende kritik. Der fandtes allerede en aktiv kvindebevægelse i Sverige, som arbejdede for bedre uddannelse og flere rettigheder for kvinder, og på mange områder var de og hun enige, men det kom til uenighed, fordi Ellen Key havde et andet syn end de øvrige på, hvilke områder der egnede sig for kvinders arbejde.

Hvor de andre mente, at kvinder skulle deltage i samfundet på langt flere felter end tidligere, i konkurrence med mændene, var det Ellen Keys tanke, at en følelse af "*samfundsmoderlighed*" hos kvinder ville få dem til at vælge omsorg for andre som deres kald. Efter hendes mening skulle der ikke være nogen hindringer for kvinders ret til at uddanne sig, men hun troede ikke, at en meget krævende indsats på arbejdsmarkedet kunne forenes med et almindeligt familieliv. Ugifte kvinder kunne f. eks. finde udløb for deres moderlighed og skaberkraft i erhverv som gartner, socialarbejder, læge eller arkitekt (det sidste, fordi de kunne skabe sunde og smukke boliger).

Det betød ikke, at hun var tilhænger af et gammeldags patriarkalsk samfund. Hun ønskede, at ægtefæller skulle være ligeberettigede, og chokerede mange ved at hævde, at ægteskabet ikke var så vigtigt som kærlighed, ja hun sammenlignede endog en hustru, der blev hos en uelsket mand, med en prostitueret. For hende var passionen afgørende, og i modsætning til mange andre var hun ikke tavs om erotikkens magt.

Et andet provokerende synspunkt var, at ingen børn skulle anses som uægte, børn født uden for ægteskabet skulle have præcis samme rettigheder som såkaldt ægtefødte børn.

Hun blev dengang angrebet for at opfordre til usædelighed, hvad der var langt fra hendes ønsker om et ideelt samfund med frigørelse fra undertrykkelse. Hvor hun på mange områder var forud for sin tid, især inden for synet på skoler og opdragelse og udligning af klasseskel, var hendes syn på kvindens *egenart* (det svenske udtryk er 'særart') imidlertid en blindgyde. Hendes sammenfatning af sine synspunkter i "*Missbrukad kvinnokraft*" 1896 fremkaldte en række protester, og også hendes forsvarsskrift samme år, "*Kvinnopsykologi och kvinnlig logik*," blev mødt med argumenter, som i vore øjne er selvfølgelige.

At hun tog afstand fra kristendom, faldt også mange for brystet; allerede som ung havde hun grublet over religion og havde skrevet i en af sin ungdoms "*tankebøger*": "mennesket har ingen anden frelser at stole på end sig selv". I stedet udformede hun sin egen "livstro", en slags panteistisk opfattelse af naturen og en fremtidstro på menneskers stadige udvikling mod frigørelse og forædling.

Da Ellen Key i 1909 vendte hjem for igen at slå sig endeligt ned i Sverige, havde hun fundet et smukt sted, en skråning ned mod Vättern, hvor hun fik sin svoger til at bygge huset STRAND, som nøje svarede til hendes ønsker om skønhed i hverdagen. Hun blev nu modtaget med varme i hjemlandet, hvor Bonniers forlag udsendte en rosende biografi om hende i en serie om fremragende svenske mænd og kvinder, skrevet af kritikeren og filosofen John Landquist.

Hun flyttede ind på sin 61-års fødselsdag d. 11. december 1910 og var stadig meget aktiv som skribent, taler og debattør, om f.eks. fred, litteratur, krigsfangers lidelser eller sult i Rusland.

Her kom hendes store vennekreds, både ungdomsvenner og mange fra kulturens verden, bl.a. maleren Carl Larsson og hans frue Karin og malerne Richard Bergh og Hanna Pauli. Husets gæstebog omfatter et utal af navne, og Ellen Key førte en meget stor korrespondance, hvoraf tusindvis af breve er bevaret, bl.a. fra Selma Lagerlöf, som hun var dus med. Blandt hendes udenlandske brevp partnere var to af Karin Michaëlis' bekendte, Rilke og Romain Rolland. I et brev til en ung veninde fortalte Ellen Key i 1914, at hun i gennemsnit skrev 10 breve om dagen (note 7). Mange søgte hendes råd i personlige kriser, både mænd og kvinder, og Selma Lagerlöf skrev, at hun kunne ønske sig Ellen Keys menneskekundskab (note 8).

I 1914 var en ung kvinde fra arbejderklassen kommet forbi med roser for at takke den kendte forfatter, som hun havde læst adskilligt af. Ellen Key syntes godt om den belæste *Malin Blomsterberg*, og da hun ved afskeden under sit navn i gæstebogen skrev "kokerska" (kokkepige), engagerede Ellen Key hende på stedet, da hun netop behøvede hjælp i huset. Det blev et årelangt samarbejde og venskab, som gav Ellen Key en slags familieliv i det daglige.

Lighederne med Karin Michaëlis er slående, en bolig ved vandet (så længe hun havde Torelore), de mange venner og breve, og at de ofte blev rådspurgt. De havde endog begge en stor hund, som de elskede, og ingen af dem havde børn. Karin Michaëlis havde også et venskabeligt forhold til sin hushjælp, f.eks. blev hendes tidligere husbestyrerinde Julie Føste en nær ven, som hun var meget åben overfor. Karin Michaëlis' enestående hjælp til flygtninge fra Nazi-Tyskland kan Ellen Key ikke matche, men som man nedenfor vil se, gav hun på en anden måde mennesker husly og hvile, og hun gjorde meget for at skaffe økonomisk hjælp til nødlidende kvindelige forfattere.

På Strand boede hun i 16 år, og da den 17-årige *Astrid Ericsson* [senere *Lindgren*] var på vandretur i området med fem veninder i 1925, lagde de vejen om ad Strand for at se den berømte landsmands bolig udefra. Her havde de det held, at samtidig med, at Ellen Key fra sin balkon, endnu ikke helt påklædt, irriteret råbte "Vad vill flickorna?", fór hendes store hund løs på pigerne og bed en af dem i benet. Så blev de inviteret indenfor, Malin hjalp den skadede, og de blev vist rundt i huset.

Astrid, som allerede da var reporter på *Vimmerby Tidning*, kunne stolt berette i avisen, at man skulle lede længe efter et smukkere hjem. Et af de citater, som var malet højt oppe på væggene i entréen, glemte Astrid Lindgren aldrig: "*Denna dagen, ett lif*" (Denne dag, et liv) af den svenske filosof Thomas Thorild, som sidst i 1700-tallet under 4 års landflygtighed boede i København. Astrid Lindgren lagde citatet i munden på far Melker i *Vi på krageøen*, og *Jens Andersen* valgte det som titel for sin Astrid Lindgren-biografi 2014. (note 9).

Denne udsigt ud over Vättern nød Ellen Key fra balkonen på 1. sal. Broncefiguren havde hun hjembragt fra Italien. Den er en afstøbning af en statue, der var blevet fundet i Pompeji.

Første verdenskrig var et chok for Ellen Key, som længe havde talt for fred, og under krigen forstærkede hun sine appeller.

I de følgende år mistede hun mange af sine nære venner og slægtninge, især tyngede det hende, at barndomsveninden Lisa Hultin gik bort i 1925, fire kusiner døde samme år, og da Malin, som havde haft psykiske problemer, druknede sig sidst på året, ramte det Ellen Key hårdt.

Åreforkalkning havde på det tidspunkt svækket hendes helbred, og hun døde d. 25. april 1926.

Hendes død vakte nærmest landesorg. Alle store svenske aviser skrev fyldigt om hende, f.eks. var hele forsiden af Dagens Nyheter d. 26. april og adskillige sider inde i avisen opfyldt af artikler og minder om hende. Også i udlandet rapporteredes hende død straks, og blandt dem, som samme dag skrev om Ellen Key, var også Karin Michaëlis. Hendes mindeartikel blev trykt både i Stockholm og i Berlin (note 10 = note 1).

En af dem, der var til stede, da Ellen Keys kiste blev båret ud af Strand, var pensionatsværtinden Margarete Schurgast fra Berlin. Hun havde haft to sønner, som begge faldt i 1. verdenskrig, så Ellen Keys appeller for fred må have været talt ud af hendes hjerte. Hun havde flere gange været på besøg og kom denne gang som repræsentant for tyske kvindeforeninger (note 11).

Hun formidlede kort efter en skriftlig besked til Karin Michaëlis, hvori Ellen Key bad hende videreføre arbejdet for friere børneopdragelse og fred (note 12).

Fra da af benyttede Karin Michaëlis ofte Pension Ludwig, når hun var i Berlin.

I et lille skrift fra 1927, *Personliga minnen av Ellen Key*, en udvidelse af et radioforedrag, som Alice Trolle (gift med landshövding Erik Trolle) havde holdt i januar samme år om Ellen Key, mindedes hun sin veninde og hendes gode fysik. Næsten til det sidste svømmede Ellen Key i søen

for foden af sin grund, og hun ”klatrede som en gemse opad de stejle stier lige over afgrunden ned mod Vättern”.

Indendøre blev der ”læst højt, snakket, diskuteret. Ofte faldt talen på de kampe, som netop da blev udkæmpet i Finland. Ellen Key rørtes til tårer, og hun talte heftigt og flammende om det, der skete. Hun var ikke den, som lagde en dæmper på ordene, når noget greb hende.” (s. 17-18).

Ellen Keys bolig *Strand* blev efter hendes bestemmelse brugt som et hvilehjem for kvinder med fysisk arbejde; de kunne rekreere sig der i fire uger ad gangen i sommerhalvåret. I vor tid kan vi dårligt forestille os, at folk dengang ikke havde ret til ferie. Først 1938 fik Sverige en lov om to ugers betalt ferie for ansatte. Ellen Key havde i forvejen oprettet en fond til dette formål og om sommeren i nogle år haft to arbejderkvinder ad gangen boende, og indtægterne fra hendes bøger skulle efter hendes død bruges til driften.

Man kan på guidede besøg om sommeren besøge huset, der står, som hun selv indrettede det, og der bevilges stadig ophold til kvindelige stipendiater, nu mest til studerende eller forskere.

På Strand hænger adskillige malerier, som Ellen Key havde fået af sine venner, og også flere af malerprinsen Eugen, som var en god bekendt og havde sommerbolig ikke langt derfra.

Et af hendes malerier, en vase med pinseliljer, var en gave fra den danske maler Einar Nielsen, som i Italien i 1907 havde malet et stort portræt af hende, som nu hænger i Stockholms nationalmuseum. Nielsens maleri understreger det præstindeagtige, som af en forkyndende og klog kvinde. Et lignende indtryk fik Georg Brandes, der karakteriserede hende som ”vore dages Sverrigs hedensk-kristelige Sibylle” (note 13). Hanna Pauli skildrede i sit maleri af Ellen Key på talerstolen i Arbetareinstitutet en mere jordnær, engageret taler.

Einar Nielsens portræt 1907
Stockholms Nationalmuseum

Amatørfoto 1919
S. Key-Rasmussen
(fra Odal Ottelin: Ellen Key, 1958)

Bergmannhus, Karin Michaëlis' sidste bolig på Thurø, er ikke ligefrem et museum, men her findes dog flere af hendes ting, bl.a. hendes gamle skrivebord og et maleri af hende (af Niels Hansen) og et af hendes mor (af Kirsten Kjær). Der er sat en mindeplade op på hendes barndomshjem i Randers og en buste foran byens kulturhus på Karin Michaëlis' torv.

I Stockholm står der en statue af Ellen Key i en park opkaldt efter hende.

For begges vedkommende findes en litterær forening, Ellen Keys med godt 300 medlemmer, Karin Michaëlis' med en beskeden brøkdel heraf.

De emner, Ellen Key tog op i sine bøger og artikler, var som regel tidsaktuelle. Hun skrev for at oplyse og forbedre, ofte i politisk forstand. Det gjaldt f.eks. hendes støtte til Norge i landets frigørelsesproces fra Sverige, som lykkedes i 1905, eller agitation for stemmeret til kvinder, et emne, Karin Michaëlis vist aldrig har udtalt sig om. Ellen Key skrev ikke skønlitteratur, som kunne bevare sin tiltrækningskraft længe efter, at samfundsudviklingen var gået videre. Hun skrev for at oplyse og påvirke. - Det var dog ikke tør læsning; på 4-5 sider om *Skymningsbrasan* (= Ild i kaminen i skumringen), et af kapitlerne i *Skönhet för alla*, kunne Ellen Key fremtrylle en stemning af eventyr og varme, så man stik imod alle nutidens advarsler mod brænderøg kunne ønske at sidde foran ilden og drømme sig ind i fantasiens verden.

De samfundsmæssige forandringer, hun kæmpede for, er for det meste indtruffet, og derfor er det ikke så meget hendes forfatterskab som hendes personlighed, der fascinerer i dag.

I sin anmeldelse af Mia Leche-Löfgrens bog om Ellen Key skrev kritikeren Gurli Linder allerede 1930, at hun gerne ville bytte hele Ellen Keys produktion for mindet om "hendes fængslende, varmende væsen, om formidlersken med den vidunderlige stemme og den statuariske ro, om hendes rige gaver og mindet om det rene, trofaste, offervillige hjerte, hele den magnetiske personlighed." (note 14).

I en artikel med den talende titel *Missförstådd kvinnokraft* i 1962 gennemgik journalisten Eva Moberg, datter af forfatteren Vilhelm Moberg, de forældede dele af Ellen Keys kvindesyn, men skrev også, at hendes "rige personlighed og vitalitet altid vil fængsle". (note 15).

- - - - -

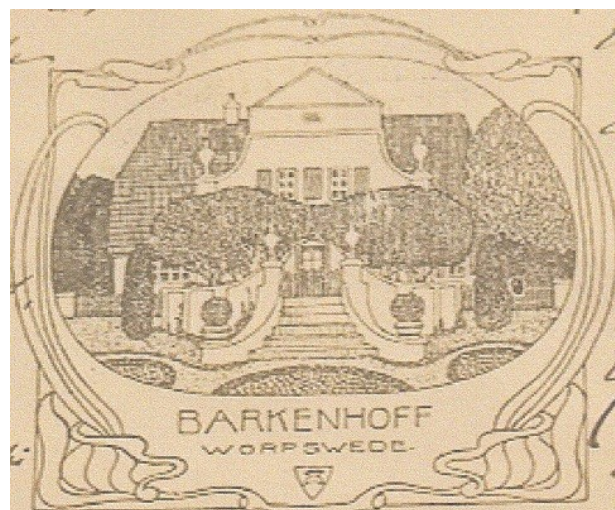
Der findes desværre kun 5 breve mellem Ellen Key og Karin Michaëlis, i hhv. Det kgl. bibliotek i København (EK) og i Nationalbiblioteket i Stockholm (KM).
Det første er et postkort fra Ellen Key.

[Postkort]

Bremen 21.4.06 [1906]

Kära fru Michaëlis, jag hoppas att Ni återfått den mig ytterligt intressanta boken Eine Frau – som jag avsände i + band [korsband = som tryksag] härifrån! Det var ju som en kommentar (i lysande bild) till de meningar, jag uttalat (och man kallat oredliga!) Tack för den rika stunden i Ert hem och hälsa varmt Er man från Eders Ellen Key

Här är H. Vogelers hus, där Rilke varit så ofta och diktat så mycket (Det är en bondgård, som Vogeler satt gavel på och byggt trappan till! (Jag var där i går)

Kommentar: **Eine Frau:** *Eine Frau. Studien nach dem Leben*, roman af H. K. Heydenfeldt, Leipzig, Carl Reissner, 1892. Anmeldt i *Pester Lloyd* af Adolf Silberstein 23.10.1892. Ægteskabsroman skrevet i protest mod Tolstoys *Kreutzerersonaten* af Helene von Klot-Heydenfeldt (1865-1946), f. i Riga, g. 1897 med arkitekt Otto Klingenberg, Berlin. Digitaliseret af Universitätsbibliothek Freiburg.

Den rika stunden i Ert hem: Besøg, også omtalt i Karin Michaëlis' mindeartikel fra 1926 (se nedenfor), i forbindelse med, at Ellen Key d. 15.4. 1906 holdt foredrag i "Frisindet Ungdom"'s lokaler, Kongens Nytorv 8, 3. sal. Foreningen var stiftet fem år tidligere og havde som formål "at samle Ungdommen til Drøftelse af Tidens Spørgsmaal, derved befordre dens Selvstændighed og Modenhed, og ved at optage Medlemmer uden Hensyn til Standsforskul at bringe de forsk. Samfundslag til bedre gensidig Forstaaelse. Uafhængig af politiske Partier." (Kraks Vejviser, 1906, s. 132).

Tak til Henrik Loft Nielsen for lokaliseringen af tid og sted for foredraget og foreningen og dens formål.

Vogeler: Heinrich Vogeler (1872-1942), tysk maler, boede i kunstnerkolonien *Worpswede*, en landsby i nærheden af Bremen. Hans hus *Barkenhoff* er i dag museum.

Kære Ellen Key!

Vesterbrogade 208
København 9. Nov. 1910

Hvad jeg nu gør, foretager jeg for første Gang i mit Liv: Jeg beder et Menneske bryde en Landse for mig!

Sammen med dette Brev sender jeg Dem, gennem Bonniers Forlag, min sidste Bog.

Bogen skrev jeg, fordi der er – og fordi dette aldrig tilforn har været behandlet – en tragisk - farlig Alder i Kvinders Liv, Tusindfold mere besværlig end den første Overgangsalder (fra Barn til Kvinde).

Jeg valgte, netop for at tage Afstand, en forfængelig, egenkærlig Skønhed, der intet får ud af Livet, der først opdager Livets Værd i det nu, det glider hende af Hænderne.

For denne Bog har man, den samlede danske reaktionære Presse overfaldet mig paa en Maade, som vist aldrig nogen Kvinde er blevet overfaldet.

Man er ikke veget tilbage for at kalde den Bordellitteratur, at vove den Insinuation, at det er Spekulation i Utugt o.s.v. Om mig!! -

Og det er sket. Uden at nogen – trods de mange, der er enige om den blodige Uretfærdighed - har traadt til og staaet ved min Side. Sagen er, at vi her i Danmark med en Pludselighed, der er forfærdende, er kommen ind i et saadant Præstevælde og Hykleri og Reaktion, at de, der ellers er modige, nu af Frygt for deres eget Skind, ikke tør sige deres Mening.

I Tyskland behandles jeg jo med en Honnør, der staaer i uhyre Modsætning hertil, og der ved jeg, at man giver mig Retfærd. Men herhjemme - - -

Hvis nu De, Ellen Key, med Deres Verdensautoritet og Deres Overlegenhed over Partier og Kævl, vilde sige det forløsende Ord om denne Bog, ja, saa gjorde De mod mig en vidunderlig god Gerning, og saa hjalp De en stor Kres af Mennesker, der hernede er i færd med at gaa til Grunde i den Sump af Hykleri, der her synes at være eneraadende.

Det er jo muligt, De slet ikke synes om Bogen, og i saa Fald er der intet at gøre. Men hvis De mener med god Samvittighed at kunne træde i Skranken for "Den farlige Alder", da beder jeg Dem: gör det! Enten i et Brev til mig, som jeg maa have Lov at offentliggøre, eller i en lille Artikel til Bladet "Köbenhavn" her.

Og vær ikke vred over, jeg skriver saaledes. Jeg selv har altid været parat til at benytte min - ganske vist lille i Forhold til Deres – Autoritet, naar jeg fandt, nogen har lidt.

Med Tusinde gode Hilsner fra min Mand og Deres beundrende og hengivne
Karin Michaëlis

Kommentar: Der er desværre ikke opbevaret noget svar på dette brev.

"Den farlige Alder" blev anmeldt af *Elin Wägner* i *Dagen Nyheter* 21.3.1911 under signaturen *Devinez*.

[Brev]

Strand Alvastra 16/12 1914

Kära, vilken förtrollande skildring Ni givit av Eugenie Schwarzwalds skola! Vad hon kommer att bli glad att vara så väl förstådd, så älskvärdt tecknad! Jag har redan ordnat om att ge bort den till jul och Ni skall sända ett ex. till fru Gurli Linder Stockholm Svenska Dagbladet så skriver hon om den någonstädes, med förståelse och talent. Jag är så glad åt den att jag ville krama Er. Hälsa Eugenie när Ni skriver och säg henne jag kände igen henne! Sedan vi senast sågs har mycket hänt i Ert liv – sorg och nya lyckobud från livet, store resor och många upplevelser. Må Ni nu, åter i hemlandet, där erhålla ett hem efter Ert sinne och må livet le mot Er efter att ha varit hårt och mörkt!

Vi lever i dystra tider och mina vänner i Wien – Eugenie Schwarzwald bland dem – äro ofta i mina tankar. Kriget vill jag ej tale om, samtidigt med Glædens Skole – den senare är den ljusa våren, kriget den fasansfulla Fimbulvintern! Med hjärtligaste önskar om en så god jul, man kan ha den i dessa tider och med mitt hjärtligaste TACK också, för Er härliga bok, Eders tillgivna Ellen Key

[Brev]

Strand Alvastra 11/1 1916

Kära Karin Michaëlis Stangeland !

Just som Er bok kom, hade jag så mycket om mig att jag, för att njuta den, måste gömma den till en fridag efter jul! Denna dag har nu kommit och jag har tillägnat mig dessa djupt mänskliga, dessa konstnärligt fulländade prosadikter, med en stor beundran och en innerlig medkänsla med dessa ur livet gripna öden. Oföröglömmelig är krigshistorien i slutet – mäst gripande de både äktenskapshistorierna, emedan de äro så typiska för otaliga äktenskapliga öden, ehuru i mera "jævne Forhold", som Ni danskar säga!

Jag antar att Eugenie icke hör till de av kriget förvandlade? Annars är det fasansfullt huru nationalismen i alla land förvandlat de stridande folken! Huru tyskar kunne försvare dåden mot Belgien, Rheims, Lusitania, giftgaser, flygraider, som döda kvinnor och barn, är ofattligt! Jag menar: annars goda, klarseende, fordom internationellt bestämda, män och kvinnor!! Och tyskarna få ingen sanning veta i deres, av militär diktatur och censur avspärrade, land! Och huru de i England och Frankrike skriver de orimligaste beskyllningar mot tyskarne; den största galenskapen om Tysklands "styckande" och "krossande!" Och det vanvettiga och skamliga Italien! Skulden för kriget har alla! [to understregningar] Ty hos alla har chauvinismen omintetgjort folkföreningen, som kunde hindrat kriget. Sagan om det oskyldiga, överfallna Tyskland är bra utsliten nu, när de bereda sig på annektioner

med grabbnäven!! D.v.s. nytt världskrig. Nu skall Ni berätta för Genia att i en bit jag hade i Die Zeit (om krigets inflytande på kvinnorna) hade tidningen (eller censuren) strukit den tredjedel som handlade om rösträtt för kvinnor och om nödvändigheten att de upphörde att vara nationalistiska och bleve pacifistiska. Vidare att Emy Sanders, som ej kan leva med någon människa i längden, nu blivit outhärlig för sin svensk-amerikanska väninna Signe Björkander; att denna stannat i Sverige medan Emy reste åter till Amerika där hon dock intet annat har att leva av än en amerikanskas hjälp men nu har denna tröttnat. Stackars Emy hon är själssjuk men ej nog för att sättas på vårdanstalt.

Med goda önskningar för det nya året -d.v.s. för Er personligen ty för världen bliver det ju ett nytt eländes år - är jag Eders tillgivna och tacksamma E.K.

[tilføjet] Har ej Genia i fjol tryckt några av sina skolbarns krigsuppsatser? Dem ville jag gärna få läsa?

Kommentar: **Er bok:** *Weiter leben! Kriegsschicksale, Erzählungen*, München, Albert Langen, 1915.

Emy Sanders: Emmy Veronica Sanders, hollandsk forfatter og digter, dr. jur., (1882-1950), har (på svensk) skrevet *Genvägar utan mål*, 1916, som blev anmeldt af bl.a. Ellen Michelsen. Bogen viser iflg. anm. et højt begavet menneske, tyngt af ulykkelig kærlighed. Fik fra 1917 digte trykt i det ansete tidsskrift *Poetry*.

[Brev]

Strand Alvastra 23/11 1916

Kära Karin Michaëlis, tack om igen – för jag vet ej om min förre tack nådde Er – för Mors øjne, som är så vacker och som endast behöver – tror jag – en starkare koncentration kring huvudhandlingen för att vara ej endast läs- men teaterdrama. Och tack för boken om Krigets Ofre – jag uthärdar ej att läsa allt, vanvettet, synden, brottet – Tiszas bland de andras! - att framkalla kriget, gör mig så lidande, så hatfull, så utom mig att jag gång på gång måste lägga boken ifrån mig och det synes mig som torde alla kvinnor aldrig göra annat med ord än skrika, skriva, ropa mot kriget, eller som R. Rolland skrev, representera "l'Antigone éternelle" som lär männen blygas för sin eviga skam: Världskriget.

Denne indignation saknar jag i Er bok men tänker: Censuren. Hon har ej fått vad hon velat!

Jag vet att även vår kära Eugenie Schwarzwald varit verksam under kriget, på sitt präktiga sätt. Ack, alla vänner, och alla lidande i det kära Wien och Budapest och alla Landen!

Kära Karin Michaëlis, man bliver aldrig densamma mer som man var 1914 i Juli!
Er Ellen Key

Kommentar: **Mors Øjne:** *En Mors Øjne*, skuespil, 1915. (stoffet senere brugt i romanen *Mors Øjne*, 1940)

Tisza: Stephan (István) Tisza (1861-1918), ungarsk premierminister, myrdet af politiske modstandere 1918.

Der må have eksisteret flere breve dem imellem, men de er ikke blevet gemt. De to blev åbenbart aldrig mere end bekendte, og begge var jo travlt beskæftiget til andre sider.

Af det indledende postkort kan man se, at Ellen Key havde besøgt Karin Michaëlis, og i den tyske artikel af Karin i Berliner Tageblatt dagen efter Ellen Keys død (se note 1) fortæller Michaëlis, at

Ellen Key en dag opsøgte hende i København, og at hun også ville have Karin Michaëlis med til et foredrag, hun skulle holde i byen.

I artiklen omtales Ellen Keys internationale berømmelse, de mange foreninger i hendes navn, ”hundredvis, om ikke tusindvis”, og hendes mission: kamp for verdens lidende kvinder og for utallige kommende generationers ret til at tænke frit. Hun sammenlignes med den hellige jomfru og det hævdes, at hun har ofret sin personlige lykke på alle lidende kvinders alter.

I samme romantiske tonefald hører man, at der en dag er kom et vidunderligt brev fra Ellen Key, og at denne kort efter ringede på døren. Allerede inden hun havde sagt sit navn, virkede hun som noget overmenneskeligt, men da Karin havde set hendes ejendommelige øjne, forstod hun, at det kun kunne være Ellen Key, hvis ord hun altid havde læst med ærefrygt. Efter fem minutter var det, som om de altid havde kendt hinanden, selv om der ikke blev talt meget, skriver Karin Michaëlis, men hun følte, at hendes gæst vidste alting, og hun turde ikke selv trænge sig på.

Ellen Key havde forlangt, at Karin Michaëlis skulle komme og sidde nær talerstolen ved et foredrag for unge af begge køn. Sig selv beskriver Karin Michaëlis i artiklen som ”purung” (”ein blutjunges Ding”), ”der blot havde skrevet et par bøger” [hun var 34], og tilhørerne som ”den nye ungdom, der ikke røg og hverken drak øl eller andre stærke drikke”.

Disse lyttede åndeløst, som til en forkyndelse, men ved et forsøg på en samtale bagefter turde de ikke rigtigt sige noget, og Ellen Key smilede blidt og sagde kun lidt.

Foredragsholderens fremtoning skildres således:

”Hun stod der så mærkeligt gammeldags, med en stor hvid kniplingekrave over en enkel, sort, gammeldags kjole. Hendes frisure var sådan, som man havde det for halvtreds år siden. Hele hendes væsen var stille, som om hun ikke selv vidste, at hun talte til mennesker, som om hun hviskede det, hun havde at sige, som om hun sendte sit budskab hen over alle disse unge hoveder ud i den vide verden.”

Karin Michaëlis’ ord om Ellen Keys foredragsrejser i den halve verden undrer derfor ikke læseren af artiklen:

”Hvor hun end kom hen, var det en begivenhed og en skuffelse. Det, som hun kunne skrive, kunne hun vel også sige, men hendes skrevne ord var hundrede gange så virksomme som de talte.”

Formodentlig har hverken de unge mennesker eller Karin Michaëlis kunne forstå, hvad Ellen Key sagde. Svensk er svært at forstå, navnlig svensk tale, når man kommer ud over de enkleste ord.

Karin Michaëlis skriver, at der for længst var blevet stille om Ellen Key, hun havde fuldført sin gerning: at give alle børn frihed til at tænke og til at leve. Hvis hun var død tyve år tidligere, var verden blevet chokeret og fortvivlet, men nu tænkte man: det er fuldbragt. Da hun ikke havde mere at sige, tav hun. Striden om hende måtte nu tie. Hun var en ædel menneskeven.

Dette referat har en lidt spydig tone, men der er et besynderligt misforhold mellem mange højtravende ord som ”ærefrygt”, ”bjergprædiken”, ”utallige kommende generationer”, hendes ”forklarede smil” o.l. og så beskrivelsen af Ellen Key som en taler, der ikke kan nå sit publikum. Der findes mange beskrivelser af hende som taler, ikke kun i private erindringer, men også i avisreferater, hvor hun roses i de højeste toner.

Det undrer også, at Karin Michaëlis ikke nævner andre af Ellen Keys bedrifter end hendes indsats for børn og lidende kvinder, i kvindernes tilfælde uden at præcisere, hvori indsatsen består.

Kan man tage det for gode varer, når hun skriver: ”Igen og igen sker det samme: vi mennesker udskyder det nødvendige for det unødvendige. Vi tænker alle sammen: i morgen! I morgen vil jeg gøre det! Det haster jo ikke! ... og så en dag er det for sent. Gennem år og dag satte jeg mig for at opsøge Ellen Key eller at skrive til Ellen Key og sige alt det til hende, jeg havde at sige, frem for alt at takke hende. Nu er det blevet for sent, for sent, for sent. [...] At jeg ikke gjorde alvor af mit forsæt om at skrive til hende, vil jeg fortryde, så længe jeg lever.”

Lignende formuleringer (dog med færre ord) kunne virke rørende i hendes kronik i anledning af Gustaf Wieds selvmord 1914 (se under *Smuler*), men her forekommer de overdrevne.

De rimer i hvert fald dårligt med, hvad hun skrev i *Neue Freie Presse* i Wien, kun fem dage efter artiklen i *Berliner Tageblatt*: "Ellen Key und ich standen zwanzig Jahre lang im Briefwechsel". (note 16).

Da Mia Leche-Löfgrens bog *Ellen Key, hennes liv och verk* udkom i 1930, anmeldte Karin Michaëlis den i *Politiken*. Anmeldelsen følger herunder.

[Inden læsningen kan det forudskikkes, at selv om Ellen Keys ulykkelige kærlighedshistorie ikke var offentligt kendt, talte hun ofte om den med både sin nære familie og mange af sine gode venner].

Mindebogen om Ellen Key

(Politiken 6.12.1930, Litteratur)

Anmeldt af Karin Michaëlis

Det er kun fem Aar siden, at Ellen Key blev fulgt til Graven af faa nære Venner, kun fem Aar, og allerede synes det, som om de blodrøde Faner, der vajede over hendes Navn i tvende Verdensdele, er blegede og ved at sluges af Glemselens Mørke.

Saa larmende Livet tog paa hendes Læresætninger, saa hidsigt Kampene gik for og imod hendes Bøger – saa stille var der om hende, da hun døde.

Man ventede da, at Venner snart efter vilde riste de Minderuner, der for bestandig skulde faa Efterverdenen til at fatte, hvorfor Ellen Key i mere end en Snes Aar var én af Aarhundredets førende Kvinder. Men Aarene gik, der hørtes intet. Nu endelig, fem Aar efter, er Bogen kommet. Den hedder: *Ellen Key, hennes liv och verk* og er skrevet af *Mia Leche-Löfgren* og udgivet på *Bokförlaget Natur och Kultur*.

- - -

Om det er rigtigt, saa kort efter et Menneskes Død, at begynde at rode op i dets hemmeligste Privatliv (det der end ikke i levende Live nævnedes over for de Allernærmeste), faar staa hen. Den Døde kan ikke værge sig, kan ikke udstede Forbud af nogen Art. I mange Tilfælde er "Afslørringer" saagar fuldt berettigede, ja, der kan tænkes Tilfælde, hvor det vilde være uforsvarligt ikke at løfte Sløret. Men over for Ellen Key, denne "hvide Jomfru", som hun forekom os at være, syntes Afsløringen uhyggeligt nærgaaende, skønt hvert Ord, der skildrer hendes stakkels Kærligheds-tragedie, er skrevet med største Nænsomhed og Takt. Ellen Key havde sikkert – laa Sligt ikke uden for Mulighedens Grænser, hamret Hænderne blodige imod Kistelaaget for at forhindre Vennerne i at prisgive hendes Hjertes dybeste Hemmelighed.

Mia Leche-Löfgren er imidlertid ikke den, der først rev Sløret af Vestalinden og stillede hende frem, nøgen, til Beskuelse. Den Gerning skyldtes en anden og gjordes i Sverige, uden at Udlandet gjordes bekendt dermed.

Udgiveren af Mindebogen, som utvivlsomt er en glødende Beundrer af Mennesket som af Aanden Ellen Key, havde tjent hende bedre ved ikke at ofre et Ord paa denne Sag, der ikke gør hende større eller mindre, kun viser os, hvor bundløst ulykkelig hun var. Men da hun gik i Graven og døde den for hendes saa vanskelige Død uden med et Ord at forraade det, der gjorde hende gold og ensom midt i Mængden, saa havde det ligget nær, at de, der beundrede hende mest, ogsaa længst muligt lod hendes Gravfred ukrænket.

- - -

Bogen gennemgaar Ellen Keys Liv i dets forskellige Stadier fra Barndommen i det strenge Hjem, hvor Forældrene i deres Elskovslykke forsømte at skabe Glæde om Børnene, til hint Højdepunkt, da

Ellen Key foretog sine blændende Farter gennem Evropa, hædret og æret som nogen sejrrig Feltherre. Om disse Rejser har jeg hørt af Øjenvidner, der ikke besmykker, men husker.

Hvor hun kom frem, fylkedes Kvinder og Mænd om hende, hun blev paa dette Tidspunkt "Alverdens Skriftemoder", der overalt vidste Raad og Trøst.

Hun syntes at have besiddet en overordentlig og sjælden Evne til at "falde til" i lige meget hvilket Milieu Skæbnen bragte hende. Hun var hjemme, i samme Nu hun traadte over den fremmede Dørtærskel, hun blev Ven med Tusinder, og utallige er de Mennesker, som i Ellen Key har set deres "intimeste Ven". Ellen Key har sikkert ikke været saa diplomatisk eller saa kærligt anlagt, at hun poserede Venskab uden at føle det, snarest har hun med sit lynsnare Blik og sin klare Forstand hos alle disse vidt forskellige Mennesker fundet de Værdier, som ingen anden før hende havde faaet Øje paa. Et Menneske af hendes Format har formaaet at slaa Vand af Stene.

- - -

Havde Ellen Key ikke udvirket andet end at stemple Ordene: *Barnets Aarhundrede*, hun havde gjort sig fortjent over for Efterverdenen. De amerikanske Børnedomstole – en ren Velsignelse – er vel ikke hendes Værk direkte, men indirekte skyldes de utvivlsomt Paavirkning gennem Læsning af hendes Bøger. Der findes næppe den Pædagog, som ikke ogsaa den Dag i Dag høster Sæd, som Ellen Key saaede. Uden selv at føde Barn til Verden var hun alle Børns Ven og har bidraget enormt til at vække Ansvarsfølelse hos den Voksne over for Barnet ved at pege hen paa de Fejl, der ustandseligt begaas i Forholdet til Børn.

Krigen har bragt saa store Omvæltninger med sig, at Problemet Opdragelse for en Tid har maattet skydes til Side for mere paatrængende Problemer (skønt man skulde synes, at intet var af Vigtighed som netop dette). Men desuden har vor Tids Ungdom selv taget en Del af Ansvar i sine egne kraftige og hensynsløse Hænder. Ellen Key havde næppe følt sig tilpas i Efterkrigstiden, som den har udviklet sig, dertil var hun ikke elastisk nok, men det er næppe heller nogen givet ret mange Aartier at kunne følge med Tiden uden at sakke agterud – selv for den, der engang var langt forud for den.

- - -

Bogen har endvidere – forekommer det mig – den Mangel ikke at gøre Hjemmet "Strand" tilstrækkeligt lyslevende. Ellen Key har jo, efter Sigende af alle, der kendte hende dybt og længe, virket endnu mere tindrende og smittende menneskeligt i det daglige Liv i Hjemmet end i hendes Skrifter. Dette siges ogsaa i Bogen, men det bevises ikke.

Medens de fleste berømte Mennesker gerne pryder sig med den Hæder, der bliver dem til Del, syntes Ellen Key ganske uberørt deraf. Der laa altid en vis Værdighed over hendes Person, naar hun stod paa Talerstolen eller var Midtpunkt ude i den store Verden, men denne Værdighed gled af hende, naar hun befandt sig mellem sine egne fireVægge. Dér lader det til, at hun endog har haft en god Slump af det, Betty Hennings kaldte "Tøsen" i sig. Hendes klare Hjerne har vel forhindret hende i at opføre sig pjanket, men hendes medfødte Munterhed, hendes Indfald, hendes Slagfærdighed, hendes Husmoderstolthed – og hendes kritikløse Tro paa Mennesker har faaet hende til paa "Strand" at sprude og funke sin hellige Ild ud over Retfærdige og Uretfærdige.

Man ønsker at erfare alle de smaa Enkeltheder, hvoraf et saadant Dagligliv bestaar. Især her, hvor intet, absolut intet, vides, der kunde komme hendes Eftermæle til Skade. Ligeledes savner man en indgaaende Skildring af Samlivet mellem hende og Malin, Proletarpigen, der samtidig blev hendes intime Veninde og huslige Støtte. Malin, hvis frivillige Død sikkert fremskyndede Ellen Keys Endeligt.

Dog, alle Anker til Trods, er det en god og læseværdig Bog, Mia Leche-Löfgren har skrevet, men netop efter endt Læsning bliver Ønsket om den rigtige Mindebog om Ellen Key endnu stærkere, og denne Bog synes endnu mere nødvendig.

[Tak til Henrik Loft Nielsen for at have fundet den rigtige dato for artiklen, som var fejldateret i Inger Christine Nordentofts bibliografi. (KK)]

Litteratur: de vigtigste kilder har været:

Mia Leche-Löfgren: *Ellen Key, hennes liv och verk*, Natur & kultur, 1930.

Ingela Brandt: *Ett hem för själen*, 2021. (6. udgave, - 1.udg. Albert Bonnier, 2000)

Ronny Ambjörnsson: *Ellen Key. En europeisk intellektuell*, Albert Bonnier, 2012

Noter:

- 1) Karin Michaëlis: *Ellen Key gestorben*, Berliner Tageblatt und Handels Zeitung, 26.4.1926.
- 2) Karin Michaëlis: *Vidunderlige Verden I*, s. 133.
- 3) *En bok om Ellen Key*, Stockholm, Albert Bonnier, 1919, s. 22.
- 4) Ingela Brandt: *Ett hem för själen*, 6. opl. 2021 (1. oplag Bonnier, 2000), s. 24.
- 5) Ronny Ambjörnsson: *Ellen Key. En europeisk intellektuell*, Albert Bonnier, 2012, s. 376-377.
- 6) Karin Michaëlis: *Mindebogen om Ellen Key*, Politiken 6.12.1930.
- 7) Ellen Michelsen: *Brev från Ellen Key 1907-1928*, Natur & kultur, 1952, s. 48-49.
- 8) Louise Lindblom: *Ellen Key & Selma Lagerlöf – Breven*, Blue Publishing, 2022, s. 44.
- 9) Jens Andersen: *Denne dag, et liv, en Astrid Lindgren-biografi*, Gyldendal, 2014, s. 52-56.
- 10) som note 1
- 11) som note 7, s. 78.
- 12) Birgit S. Nielsen: *Karin Michaëlis. En europæisk humanist*, Tusculanum, 2002, s. 117, note 14.
- 13) som note 3, s. 10.
- 14) Gurli Linder: *En Ellen Key biografi*, Dagens Nyheter 29.10.1930.
- 15) Eva Moberg: *Missförstådd kvinnokraft*, Dagen Nyheter 26.8.1962.
- 16) Karin Michaëlis: *Wie Ellen Key zweimal in mein Leben eingriff*, Neue Freie Presse, 1.5.1926.

Ellen Keys exlibris

Fra mit Rejseliv 21. februar 1904

Konstantinopel

Sultanen og Stormagterne

Det store Blodbad.

Rejsebrev af Fru Karin Michaëlis

Stor og mægtig – bange og forvirret sidder Sultanen paa sin indviede Trone. Han ved saare vel, at han og hans Folk kun ”taales” i Europa, og at han, hvad Dag det maatte passe Stormagterne – den mangeøjede Drage der vogter over ham – kan blive jaget over Bosporus til Barbariet, hvorfra han kom.

Han læmper sig her, læmper sig der – af Iver for at gøre Alle tilpas, gør han Ingen tilpas. Idelig maa han og hans Folk finde sig i Ydmygelser af næsten utrolig Art – uden at kny.

Man tænke sig Forholdene i Konstantinopel: I denne stenrige By drives al Storhandel af Fremmede. Og disse Fremmede, som Aar efter Aar med Familie har fast Ophold i Byen, hvor de tjener deres Formue, betaler ikke en Øre i Skat! De skyder sig ind under deres Lands Konsulat, bidrager aarligt en halv Snes kroner til Konsulatets Fattigkasse og faar til Gengæld deres Pas i Orden, saa Ingen kan krumme et Haar paa deres Hoved.

Banerne i Tyrkiet, Telegrafen i Tyrkiet og Postvæsenet i Tyrkiet ejes helt eller delvist af Fremmede. Hver af Stormagterne har eget Postvæsen i Tyrkiet, eget Posthus, egne Postfunktionærer i Konstantinopel, Tyrkerne selv vaager over den strengeste Censur – og imedens gaar alle forbudte Skrifter ind og ud i Landet gennem disse fremmede, ukontrollerede Postvæsner!

Engang blev det dem for broget. Paa højeste Steder enedes man om en Plan, der skulle føre til gennemgaaende Forandring.

En skønne Morgen, da Toget kom ind med Posten, blev Postvognen omringet og beslaglagt af bevæbnede tyrkiske Funktionærer, der bragte alle Postsække til tyrkisk Posthus, hvorfra de distribueredes, som om Intet var passeret.

Akkurat en Dag varede Glæden.

Ad telegrafisk Vej var Stormagterne gjort opmærksomme paa dette frække Attentat.

Gesandtskaberne fik ordre til, hver paa sit Lands Vegne, at klage til Sultanen.

Resultatet blev i sin nøgne Ynkelihood dette: at Sultanen maatte sende sin Storvezir (ved en anden lejlighed nødtes han endogsaa til at sende sin Yndlingssøn) med Undskyldninger saavel rundt til Gesandter som til de fremmede Postdirektører. Hvert Lands Postvæsen fik rundelig Erstatning for det mægtige Tab – og de tyrkiske Postembedsmænd, de højeste som de laveste, der hin Dag havde gjort Tjeneste, blev alle som en afskedigede – skønt de faktisk havde handlet efter Ordre fraoven. Saa haardt maatte Sultanen fare frem for at formilde de høje Magter.

Broen over det gyldne Horn er så elendigt luvslidt, at det er en Skandale. Men Tyrkerne ved, at skal der bygges en ny, bliver det Fremmede, der kommer til at bygge den, og Fremmede, som kommer til at eje den. Brotolden skaffer Kommunen en daglig Indtægt paa ca. 6000 Kr. For ikke at gaa glip af dem, er det altsaa de bevarer den gamle Bro, til den en Dag styrter sammen.

Naar der, som saa ofte i Stambul, afspærres en Gade eller et Torv, hænder det mærkelige, at Fremmede uhindret kan faa Lov at passere, blot de stiller sig lidt bryske an, mens Tyrkerne absolut nægtes Adgang. Den Fremmede opnaar alt, blot ved at pukke paa Konsulat eller Gesandtskab.

Gaar man daglig omkring mellem de sagtmødige, alvorlige Tyrker, hvis Ansigter er prægede af høj Kultur, af udmærket Intelligens, synes det hartad ufatteligt, at de samme Mennesker – thi det var ikke Soldater eller Pøbel alene – i 1896 virkelig deltog i Masse mordet paa Armenierne.

En indfødt Russer, der i mange Aar havde levet i Tyrkiet, og bl.a. havde overværet Massakrerne i hine Dage, forklarede Handlingen ud fra et tyrkisk Synspunkt.

- I 1896 var hele den Storhandel, der nu drives af Europæere, i Hænderne paa de driftige, kloge og selvbevidste Armeniere. Disse ville – ikke nøjede dermed – eje Byen, først skulle den ødes, siden ville de rejse den, opbygge den større og mere glimrende end før.

En Sammensværgelse havde dannet sig. I Spidsen stod 60 fornemme Armeniere. Hele Byen var undermineret, Sprængstofferne bragt paa Plads, alt rede.

Da forraadtes Planen i sidste Øjeblik.

Ophavsmændene, som ikke havde haft tid til at flygte, var om en Hals. Da fattede de en genial Redningsplan. De jog i Samling ned til Tyrkisk Bank – der dengang lededes af Embedsmænd af alle nationer – dræbte Vagten, satte Pistolen for Brystet af de lamslaaede Bankfolk, og barrikaderede sig i selve Banken.

Af Lederne udvalgte de to, som blev sendt til Sultanen med Fordring paa frit Lejde ud af Landet for de 60. Blev det nægtet, ville de sprænge banken, sig selv og Embedsmændene i Luften i samme Nu, Soldaterne nærmede sig for at fængsle dem.

De to arme Udsendinge bønfuldt Sultanen om at redde deres Kollegers Liv. For at give Bønnen mere Vægt truede de paa den kendte Maner: Hvis han ikke gav efter, ville de fremmede Regeringer kræve ham til Regnskab for Drabet paa deres Undersaatter.

Sultanen gav efter.

For nu ikke i sidste Minut at løbe i en Fælde, ordnede de 60 Sagen saaledes: To og to, en Bankmand og en Sammensvoren, blev ført ombord i Baade, der roede dem ud til et armensk Skib. Men Bankmændene maatte følge med – og med deres Liv indestaa for, at der ikke stak Falskneri bag – saa langt til de vidste sig i fuld Sikkerhed.

Imidlertid var Byen i forfærdeligt Oprør. Ikke alene var Minegangene fundne, Dynamitten bragt frem, hele Planen kommet til Folkets Kundskab, men ogsaa selve Bankhistorien var blevet røbet. Folket var ikke til at styre. De saa rødt, de havde Dilerium. Hver Armenier de kunne naa blev dræbt. I tre Dage og tre Nætter varede Myrderierne. Alle som ikke deltog spærrede sig inde i Husene, afsindige af Rædsel.

Saa havde de 60 faaet slaaet Alarm. En russisk Flaade ankrede op foran Byen og forlangte øjeblikkelig Ro.

Sultanen lod slaa Plakater op overalt. Under strengeste Straf var det forbudt at lægge Haand paa en Armenier nu.

Det hjalp ikke. Det hjalp først, da svære Patruljer tyrkiske Soldater gennemledte Byen og paa Stedet skød hver Tyrk, der sås i færd med Mishandling eller Drab.

Men ved denne Lejlighed blev 5000 Tyrkere skudt!

Nu var der Ro.

Ofrene laa ophobede paa Gader, Torve, i Huse og Gaarde. Om at begrave dem var der ikke Tale. For at slippe for Pest blev de smidt i Havet.

Der var 40.000 Armeniere.

Medens flere Aar efter ingen Kristen i Konstantinopel udholdt Synet af Fisk, fortælles følgende, vist sandfærdige Anekdoter om Sultanen:

Tyrkerne har for Skik at lade Slagteblodet løbe i Kloakerne. Et Konsortium tilbød at opkøbe Blodet fra alle de store Faareslagterier. Sultanen motiverede Afslaget med disse Ord: "Blodet løber i Kloakerne. Kloakerne munder ud i Bosporus. Fiskene nærer sig ved Blodet. Man har ikke Lov at forholde dem deres Foder!" –Og Blodet løber den Dag i Dag i Kloakerne. En anden Gang var det Hundene, det gjaldt. Et engelsk Selskab tilbød i Løbet af 11 Dage at befri Byen fra denne Plage. Men Sultanen svarede: "Hundene gør ikke Mennesker fortræd. Mennesker har derfor ikke Lov at gøre Hundene fortræd!"

Daglig bliver Horder af herreløse Hunde fodrede fra Sultanens Køkken - - men den Dag Stormagterne fordrer Bælgene, bliver han dog nødt til at ofre dem. - -

SMULER

Jeg vil have et Sybord med mange, mange smaa Rum – og Vindsler med Silke i alle Kulører (1948) ¹

Dette citat fra *Silkebogen*, udgivet af stofforretningen Silkehuset på Strøget i København på dens hundred-et-årsdag 9. oktober 1950, redigeret af Lis Jacobsen, viser med al tydelighed Karin Michaëlis' glæde ved håndarbejde. Som kender på området blev hun f.eks. udsendt som anmelder af Dansk Kunstflidsforenings udstilling i København i 1901 (Troldspejlet nr. 39, s. 13). At hun selv var virkelig dygtig til håndarbejde, ses af en oplysning i Anna Wegeners indsigtfulde artikel *Karin Michaëlis i Politikens spalter* ² : en af gevinsterne i avisens julelotteri 1928 var en smuk hedebug, som Karin Michaëlis havde syet og skænket til formålet.

På dette fotografi ses hun fordybet i et broderi i sin lejlighed på *Vesterbrogade 198* i København. I *Randers stadsarkiv* har man ment, det var fra et af de tidlige år af Karin og Sophus Michaëlis' ægteskab, men gennem Henrik Loft Nielsens velkommenterede skildring af den unge Karin Michaëlis' adresser i København (i Troldspejlet nr. 44, s. 12-14) ved vi, at denne oplysning ikke stemmer.

Nørre Søgade 41
set fra Thuresensgade

Vesterbrogade 208 med
Pile Allé til venstre

Vesterbrogade 198
på hjørnet til Schlegels Allé

Efter brylluppet i 1895 boede parret i tretten år på *Nørre Søgade* nr. 41, men der havde de ingen karnap, hverken i de seks år på 3. eller de syv på 4. sal.

Deres næste adresse var *Vesterbrogade 208*, 4. sal, og som det ses, havde hjørneejendommen ud mod Pile Allé (til venstre) en kantet karnap.

Huset nr. 198 lidt længere ned ad gaden, hvor Karin Michaëlis flyttede hen, atter højt til vejrs på 4. sal, efter sin skilsmisse i 1911, havde derimod en afrundet karnap som på billedet af Karin. Man kan tydeligt se, at vinduerne i karnappen på dette hjørne har samme rudeinddeling som dem på fotoet af den broderende Karin.

Her ses altså den nyskilte, allerede berømte og berygtede forfatter lige omkring de 40, fredeligt syslende med sit håndarbejde, og Henrik Loft Nielsen er ikke fri for at mene, at billedet måske netop skal vise omverdenen, at Karin i sit smukke, feminine rum slet ikke tager sig af al den opstandelse, der er kommet i kølvandet på hendes roman *"Den farlige Alder"* fra 1910.

På sybordet ligger sikkert denne lille broderekniv af guld, som Karin havde fået af sin yngste søster, der sidst i 1890'erne i længere tid boede hos ægteparret Michaëlis, mens hun uddannede sig.

Karins niece Ida Gro havde overladt den til *Beverley Driver Eddy*, som i februar sendte den til Danmark. Hun skrev bl.a. *"I have always found it very touching and liked picturing Karin using it as she did her embroidery"*.

Nogle undrer sig måske over, at det er en kniv, og tænker, at en saks ville være nyttigere, men det er, fordi de ikke ved, at en tråd, der skæres over med en skarp kniv, ikke flosser på samme måde, som hvis tråden klippes over. Denne lille kniv har altså gjort det lettere at tråde nålen.

Birgit S. Nielsen bringer i sin fortræffelige bog *Karin Michaëlis, En europæisk humanist* et citat fra en mindetale om Karin Michaëlis, som Marie Hjuler holdt i Randers d. 27.11.1973 (s. 16):

"...hun havde altid noget mellem hænderne. Hun sagde, at hvis kvinderne gav sig noget mere af med håndarbejde, kunne man lukke mange nerveklipnikker".

Måske var der gode grunde til at sætte sig hen og brodere i de måneder, Karin boede i nr. 198, og også senere hen.

¹ Lis Jacobsen har taget citatet fra *Vidunderlige verden I*, s. 244.

² I Julie Maj Jakobsen: *Jagten på det gode menneske*, s. 63: Politiken 20.12.1928.

[Tak til Eva Kvorning, som fandt citatet i *Silkebogen* og forstår sig på håndarbejde]

Apropos nutidens hademails

Den 24. oktober 1914 begik Gustav Wied selvmord ved at tage cyankalium, og den 28. oktober stod der en kronik af Karin Michaëlis i *Politiken* med titlen ”*Draaben, som huler Stenen*”. Dens begyndelse lyder (omsat til moderne retskrivning):

Endnu i går morges, da Gustav Wied alt et døgn havde ligget stiv og kold, bragte posten mig et af de sædvanlige anonyme breve, der synes at være min daglige kost. Det begyndte med ordene ”Gemene fruentimmer” og sluttede med følgende: - Det er ufatteligt, at et blad som Politiken kan åbne sine spalter for et (et skældsord) som Dem, Gustav Wied og konsorter.

I kronikken fortæller Karin Michaëlis, at hun en månedstid forinden havde læst en novelle af Wied i samlingen ”Imellem Slagene”. Den hed ”Af den gamle Vinhandlers Optegnelser” og havde gjort et stærkt indtryk på hende.

Læste er ikke ordene. Jeg levede sætning for sætning med. Jeg hørte, følte, lugtede og smagte disse underfuldt menneskelige optegnelser. Siden Marie Bregendahls ”En Dødsnat” har intet grebet mig således. Natten derefter formåede jeg ikke at sove. Fortællingen havde i den grad gennemtrængt mig, at jeg ikke kunne finde tilbage til virkeligheden.

Under søvnløsheden lå jeg og skrev brev efter brev til Gustav Wied – ak, disse breve, der bliver til i stille, vågne nætter, og som falder i støv og glemsel, når dagen bryder frem! Naturligvis ville jeg skrive, naturligvis. Ikke blot her - men i udlandet fortælle om dette gyldne fund af hjerte og vid.

Nu, efter hans selvmord, bebrejder hun i kronikken sig selv, at hun ikke havde skrevet, for – som hun tænkte – hvis hans beslutning havde været motiveret af angreb i ondskabsfulde anonyme breve, havde et opmuntrende brev måske afholdt ham fra at søge døden.

I *Wikipedia* beskrives grunden til Wieds selvmord sådan:

I hans sidste år blev hans indtægter mindre, og han led af kraftige mavesmerter; det var den kombination, der førte til hans beslutning om at ”gøre en ende på det hele”. Den 24. oktober 1914 indtog han en dødelig dosis cyankalium.

Hvad der end kan have været grunden, lever Karin Michaëlis sig i denne kronik stærkt ind i tanken om, at netop en blanding af *kritik og mangel på støtte fra ens vennekreds* kan være livsfarlig. Hun mindes, hvordan et brev fra hende havde haft held til at holde Herman Bang (hvis navn hun ikke nævner) tilbage fra selvmordet, da han blev ”forfulgt og hånet fra alle sider”. (Igen nævnes ingen navne, men her tænkes især på Johannes V. Jensens brutale offentlige forhørelse af den homoseksuelle Bang).

Hendes egne oplevelser af manglende støtte fra venner, da hun i 1910 udgav ”Den farlige Alder” og ”Kvindehjerter”, får hende her fire år efter til at minde om den ødelæggende kraft, som udtrykkes i ordsproget om, at dråben udhuler stenen.

En hensynsfuld handling af Gustav Wied nogle år før øger hendes skyldfølelse. Han havde mødt hende på gaden og modsat alle andre set, at hun var dybt ulykkelig, selv om hun gjorde sig umage for at illudere glad og tilfreds. Hun var på vej til Folketeatret, og lynsnart foregav han, at han også skulle derhen, og fordrev med sin omsorg hendes dystre tanker.

Så vidt vi ved, blev postbudets komme senere en kilde til mere ublandet glæde, når hun fik breve fra sine mange venner i mange lande, men hendes ord i kronikken ”*Hvorfor er mennesker så karrige med gode ord*” har desværre ikke mistet sin aktualitet.